

О. З. Олексин,

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів

ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ ДІАЛОГІЧНОЇ ГРИ СЛІВ У КОМЕДІЇ В. ШЕКСПІРА «THE TAMING OF THE SHREW» УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

У статті досліджено питання відтворення Шекспірової гри слів, яка виконує функцію побудови діалогів, у перекладах комедії «The Taming of the Shrew» П. Куліша, І. Кочерги та Ю. Лісняка. Подано характеристику такої гри слів та основні методи її перекладу. Особливу увагу зосереджено на чинниках, які впливають на відтворення діалогічної гри слів, а саме: ідентифікація гри слів у тексті оригіналу, її формально-семантична основа та майстерність перекладача.

Ключові слова: Шекспірова гра слів, діалогічна гра слів, методи перекладу гри слів.

В статье исследованы вопросы воспроизведения Шекспировской игры слов, которая выполняет функцию построения диалогов, в переводах комедии «The Taming of the Shrew» П. Кулиша, И. Кочерги и Ю. Лисняка. Представлена характеристика такой игры слов и основные методы ее перевода. Особое внимание уделяется факторам, которые влияют на воспроизведение диалогической игры слов, а именно: идентификация игры слов в тексте оригинала, ее формально-семантическая основа и мастерство переводчика.

Ключевые слова: Шекспировская игра слов, диалогическая игра слов, методы перевода игры слов.

The article focuses on rendering Shakespeare's wordplay which performs the function of constructing dialogues in Ukrainian translations of the comedy «The Taming of the Shrew» by P. Kulish, I. Kocherha and Yu. Lisniak. It provides the characteristics of the above mentioned wordplay and the main methods of its translation. A special attention is paid to the factors which influence rendering of dialogical wordplay, such as: identification of wordplay in the original text, its formal and semantic basis and translator's creativity.

Key words: Shakespeare's wordplay, dialogical wordplay, methods of wordplay translation.

«The Taming of the Shrew» – одна з найпопулярніших комедій В. Шекспіра, яку він написав у перший період творчості ≈ у 1592-1595 рр. та яку надрукували вже після смерті драматурга у 1623 р. В українській літературній полісистемі комедія є у чотирьох варіантах: вільна переробка Ю. Федьковича «Як козам роги виправляють» (1872 р.) та три переклади, П. Куліша (за редакцією І. Франка) «Приборкана гоструха» (1900 р.), І. Кочерги «Приборкання норовливої» (1952 р.), Ю. Лісняка «Приборкання норовливої» (1985 р.). В українській культурній полісистемі комедія пройшла традиційний шлях багатьох творів класичної зарубіжної літератури: від вільної переробки чи переспіву, яка характеризується значними відхиленнями від оригіналу та є результатом нового творчого підходу до тексту відповідно до наміру інтерпретатора, до академічного перекладу, який зберігає належний рівень відповідності оригіналу, і входить до програми шкільної та університетської освіти.

Попри велику популярність драми та глибоку літературознавчу інтерпретацію, питання її відтворення загалом, а особливо гри слів, в українських перекладах XIX-XX ст. і досі залишається актуальним. Метою цієї статті є розглянути особливості відтворення гри слів, яка виконує функцію побудови діалогів, у перекладах П. Куліша, І. Кочерги та Ю. Лісняка.

Гра слів – риторичний засіб, який ще досі не має єдиного усталеного трактування та класифікації. У статті ми використовуємо визначення, Д. Делабастіти, який вважає «гру слів загальним поняттям, що позначає різні текстові явища, у яких певні риси, притаманні структурі даної мови, використовуються для того, щоб встановити комунікативно важливе (майже) одночасне протиставлення принаймні двох мовних структур з більш-менш різними значеннями та більш-менш подібними формами» (переклад наш. – О.О.) [5, с. 57].

Особливості перекладу Шекспірової гри слів досліджували М. Ажнюк, Д. Вавринюк, Д. Делабастіта, М. Якименко. Розглядаючи способи перекладу, ми дотримуватимемося класифікації Д. Делабастіти, а саме: гра слів → гра слів, гра слів → не-гра слів, гра слів → подібний риторичний зворот, гра слів → відсутність перекладу (опущено фрагмент тексту з грою слів), не-гра слів → гра слів, відсутність гри слів → гра слів (додано фрагмент тексту з грою слів), редакторська техніка [5].

Діалогічна гра слів не була винаходом В. Шекспіра, але дослідники англійської літератури навряд чи знайдуть її у до- та ранньоелизаветинській драмі [5, с. 143]. Екстенсивна і тривала гра словами та образами, з якою ми стикаємося у комедіях раннього періоду творчості В. Шекспіра, була дуже важливою для розвитку драматичного діалогу, стверджує В. Клемен. Цей риторичний зворот допомагав створити динамічний та дотепний діалог, за допомогою якого додалася малорухливість та натягнутість обміну репліками на сцені. У дошекспірівській драмі діалог був незграбним і слабким, герої вдавалися до монологів і не слухали один одного. Однак гра слів є «грою у м'яч, яка вимагає зважених партнерів, швидких відповідей та блискавичного дотепу. Слова кидаються туди й сюди, наче м'яч, і кожен, хто не слідкує і не грає, як інші, вибуває з гри» (переклад наш. – О.О.) [4, с. 32].

Гра слів, що використовується у діалогах, часто виконує роль стрижня, навколо якого крутиться розмова. Вона має драматичний потенціал, оскільки забезпечує тему діалогу та напрямок його розвитку. Діалоги можуть перетворюватися на словесні змагання та дуелі, які ведуться між блязнями, господарями та їхніми слугами, а також між закоханими. Така розгорнута гра слів легко ідентифікується у тексті, оскільки часто будується на повторі лексеми, яку кожен з персонажів розуміє по-іншому, звідси і мінімальна кількість втрачати ще при прочитанні оригіналу. При відтворенні такої діалогічної гри слів перекладачі частіше застосовують

метод гра слів → гра слів, адже з втратою цього риторичного звороту може порушуватися загальна структура діалогу чи навіть цілої сцени.

Діалог-словесна дуель складається з низки гри слів. Він характерний для комедій і часто ведеться між (майбутніми) закоханими. Перехід від однієї гри слів до іншої ускладнює його відтворення у перекладі, оскільки важливо не лише передати їхній зміст та форму, але і зв'язок між ними. Найцікавіші словесні дуелі відбуваються між головними героями комедії – Катериною та Петруччо. На матеріалі одного діалогу спробуємо проілюструвати особливості відтворення діалогічної гри слів у перекладах П. Куліша, І. Кочерги та Ю. Лісняка.

Діалог починається із гри слів на основі власної назви *Kate*, опорним елементом якого є лексема *dainty* зі значеннями *delicious, delicate, nice* [8, Т. 1, с. 273]: *PETRUCHIO: Good morrow, Kate, for that's your name, I hear. // KATHARINA: Well have you heard, but something hard of hearing: / They call me Katherine that do talk of me. // PETRUCHIO: You lie, in faith; for you are call'd plain Kate, / And bonny Kate, and sometimes Kate the curst; / But Kate, the prettiest Kate in Christendom: / Kate of Kate Hall, my super-dainty Kate, / For dainties are all Kates, and therefore, Kate* [7, с. 125]. У перекладі гра слів зберігається, але при цьому актуалізуються різні значення. Ю. Лісняк обіграє власну і загальну назву, використовуючи словосполучення *цукерка-кетя*, у якому перший елемент є гіперонімом та експлікує значення другого елементу: *ПЕТРУЧЧО: Та ви, о Кет, найкраща в світі Кет, / Всім Кетам Кет, моя солодка Кетя! / Цукерко-кетю, втішнице моя*, [3, с. 99]. І. Кочерга порівнює Кет з граційною кицею: *ПЕТРУЧЧО: Неправда, Кет, зовуть вас просто Киця, – / То добра Киця, то проклята Киця, / То Киця найпринадніша у світі, / Кет із Кетлоха, граціозна Кет, / Бо киці граціозні всі. / От що / Скажу тобі я, Киценько-відрадо [...] [2, с. 207]. П. Куліш також створює гру слів *Катя – ду-кати*, але вводить нову лексему (*ду-кати*) та значення, яких немає в оригіналі: *ПЕТРУЧЧО: Між Катями ти Катя золотая (Ду-кати, се ти – Катя золотая) [...] [1, с. 43].**

Висловивши своє захоплення, Петруччо говорить про причину свого приходу: *Myself am mov'd to woo thee for my wife*, а Катеріна відразу буде наступний каламбур на основі полісемантичної лексеми *mov'd (to put in motion, to stir; to impel, to incite; to make impression, to rouse the feelings* [8, Т. 2, с. 746]) та спільнокореневих слів: *Mov'd! in good time: let him that mov'd you hither / Remove you hence. I knew you at the first, / You are a movable* [7, с. 125]. Усі перекладачі також використовують метод гра слів → гра слів з незначними семантичними змінами. Ю. Лісняк актуалізує лише сему руху: *ПЕТРУЧЧО: Сюди я рушив – свататись до тебе. // КАТЕРІНА: Ах, рушив! Ну, як ви такий рухливий, / То можете рушати й звідси. Видно, / Що ви – майно рухоме. // ПЕТРУЧЧО: Цебто як? // КАТЕРІНА: Ну, як стілець [3, с. 99]. І. Кочерга актуалізує значення *спонукати* та *рухати*: *ПЕТРУЧЧО: [...] й це мене порушило посвататися до тебе. // КАТЕРІНА: Порушило? В час добрий! Що сюди / Вас рушило, хай вирушить і далі, / Бо ви ж майно рухоме? // ПЕТРУЧЧО: Як рухоме? // КАТЕРІНА: Як табурет! [2, с. 207]. П. Куліш актуалізує значення *зворушити* та *рухати*: *ПЕТРУЧЧО: Се так мене порушило, що ось я / Прибув здобувать тебе собі за жінку. // КАТЕРІНА: Порушило? Ото! Так рушай дальше! / [...] Я від разу бачу, / Що ти рухливий. // ПЕТРУЧЧО: Так як що рухливе? // КАТЕРІНА: От так, як дзиллик [1, с. 44].***

Лексема *stool*, а у перекладах *стілець, табурет, дзиллик*, провокує наступну гру слів: *PETRUCHIO: Thou hast hit it: come, sit on me. // KATHARINA: Asses are made to bear, and so are you. // PETRUCHIO: Women are made to bear, and so are you. // KATHARINA: No such jade as bear you, if me you mean // PETRUCHIO: Alas, good Kate! I will not burden thee; / For, knowing thee to be but young and light* [7, с. 125]. Інтимний підтекст з різною експліцитністю присутній і у грі слів Ю. Лісняка, І. Кочерги та П. Куліша: *ПЕТРУЧЧО: Вгада! Сядь на мене! // КАТЕРІНА: Сідають на ослив: адже вони / На спині носять нас – такі, як ти. // ПЕТРУЧЧО: А жінка що – не може понести? // КАТЕРІНА: Не від такого здохляка, як ти. // ПЕТРУЧЧО: Ох, Кет, важкою не зроби тебе, / Бо ти ж така ще юна і легка... [3, с. 99]; *ПЕТРУЧЧО: Ну, то сідай на мене! // КАТЕРІНА: Осли, як ви, вагу носити звичні. // ПЕТРУЧЧО: Жінкам, як ви, – вага ще значніша. // КАТЕРІНА: Для себе пошукай-но іншу шапу. // ПЕТРУЧЧО: Не хочу, Кет, обтяжувать тебе! / Я знаю, молода ти і легка ... [2, с. 207-208]; *ПЕТРУЧЧО: Ану сідай на мене! // КАТЕРІНА: Я сідаю / Лиш на ослив, – і ти один із них. // ПЕТРУЧЧО: Жінки нас носять – ти одна із них. // КАТЕРІНА: Та не таких дурних – коли про мене річ. // ПЕТРУЧЧО: О добра Катю! Я не часто їжджу. / Бо ти-ж ще молода, така легенька... [1, с. 44].***

Катеріна підхоплює діалог і буде гру слів на основі антонімів *light-heavy*, а останній елемент її репліки *be* стає одним з компонентів гри слів-відповіді Петруччо (на основі омофонів: *be – бути, bee – бджола* та спільнокореневих слів: *buzz – гудіти, buzzard – канюк, дурень* [6, с. 125]): *KATHARINA: Too light for such a swain as you to catch, / And yet as heavy as my weight should be. // PETRUCHIO: Should be? Should buzz. // KATHARINA: Well ta'en, and like a buzzard* [7, с. 125]. Найцікавішим у цьому прикладі є друга гра слів, оскільки саме вона виконує функцію розвитку діалогу. Ю. Лісняк відтворює її, застосовуючи метод гра слів → гра слів, але використовує інші основи: *КАТЕРІНА: Легка в ногах, це правда, і такому / Вайлові зроду не піймать мене. / Легка в ногах, та не легковичайка. // ПЕТРУЧЧО: Не чайка? [3, с. 100].* Отже, з'являється каламбур на основі спільнокореневих слів *легка-легковичайка*, у якому другий елемент-оказіоналізм перекладач сводить заради побудови наступної гри слів: *легковичайка-чайка*. Гра слів є прикладом вдалого рішення, оскільки далі в тексті джерелі герої порівнюють один одного з канюком та горлицею, а тому перекладачеві важливо зберегти лексико-семантичне поле «птахи», навіть використовуючи інші гіпоніми. П. Куліш також відтворює гру слів: *КАТЕРІНА: Ледачий жарт, мов одіж у нетяги // ПЕТРУЧЧО: Летяга налетить і горличку впіймає [1, с. 44].* Перекладач використовує пароніми *нетяга-летяга*, відступаючи від лексико-семантичної структури оригіналу не лише грою слів, але і цілою реплікою героїні. У перекладі І. Кочерги каламбур не відтворено: *КАТЕРІНА: Легка, мене вайлові не впіймати. / Важу рівно стільки, скільки треба! // ПЕТРУЧЧО: Ти, як бджола, легка і так же само завжди гудити [2, с. 208].*

У певний момент діалогу Катеріна дає ляпаса Петруччо, а потім демонструє свою кмітливість, відповідаючи на погрозу Петруччо каламбуром: *PETRUCHIO: [...] I swear I'll cuff you, if you strike again. // KATHARINA: So you may lose your arms. / If you strike me, you are no gentleman, / And if no gentleman, why, then no arms* [7, с. 125]. Гра слів, яка будується на омонімах *arms (limbs)- arms (the ensigns armorial of a family)* [8, Т. 2, с. 53], зникає у перекладах Ю. Лісняка та І. Кочерги: *ПЕТРУЧЧО: Ну, спробуй ще – скуштуєш кулака! // КАТЕРІНА: Гляди, гляди побудешся герба! / Хто жінку б'є – не благородний той, / Не має права на лицарський герб!* [3, с. 100]; *ПЕТРУЧЧО: Вдар це, й клянусь – ти ляпаса дістанеш. // КАТЕРІНА: Тоді позбудеться герба. / Ударте лиш – і ви не дворянин, / А як не дворянин – нема у вас герба* [2, с. 209]. Цікаве рішення знаходимо у П. Куліша, який вводить гру слів на основі словосполучення *мати руки*, вжитих у прямому і переносному значеннях (*вдарити рукою – втратити руки – втратити владу*): *ПЕТРУЧЧО: Клянусь, я відплачу, коли це вдарити! // КАТЕРІНА: Тоді утратиш ти своє дворянство. / Хто вдарить жєнщину, той герб втерєя, / А втратиє герб, то вжє і рук не має* [1, с. 45].

Тема геральдики продовжується у наступних репліках: *KATHARINA: What is your crest? A coxcomb? // PETRUCHIO: A combless cock, so Kate be my hen* [Sh, с. 125]. Гра слів будується на спільнокореневих словах *coxcomb- combless* та полісемантичній лексемі *coxcomb (a fool's cap, a fool, (jocularly) the head* [8, Т. 1, с. 256]). У перекладах відтворено лише денотативне значення лексем та втрачено двозначність першого елемента: *КАТЕРІНА: Який же герб у тебе? / Півнячий гребінь над шоломом, так? // ПЕТРУЧЧО: Так, півник я, ти ж курочка моя!* [3, с. 100]; *КАТЕРІНА: Що на шоломі вашім? Півніє гребінь? // ПЕТРУЧЧО: Ти курочкою будь – я буду півнем* [2, с. 209]; *КАТЕРІНА: Який же твій на шоломі клейнод? / Із півня гребінь. // ПЕТРУЧЧО: Хоч без гребня півень, / Як курочкою будеш ти моєю* [1, с. 45].

Діалог між Петруччо та Катеріною, що складається з 92 рядків, продовжується обмінами ще кількома каламбурами і завершується каламбуром-підсумком Петруччо, який, як і на початку, будується на обігранні власної назви з актуалізацією значення *кішка*: *PETRUCHIO: setting all this chat aside, [...] For I am born to tame you, Kate, / And bring you from a wild Kate to a Kate / Conformable, as other household Kates* [7, с. 126]. Цитована гра слів легко прочитується у тексті, оскільки цьому ще допомагають прикметники-означення до іменника *Kate*. У перекладі Ю. Лісняка використовує гру слів на основі паронімів *кіт – Кет*: *Та годі вжє словесної війни. [...] А я вродився, щоб тебе приборкати. / Бо ти була неначе дикий кіт, / Чи дика Кет, а я зроблю із тебе / Ручну ласкаву кицьку – свійську Кет* [3, с. 102]. І. Кочерга застосовує антономазію, створюючи власну назву із загального іменника: *Отож облишмо всі ці балачки. [...] хто родивсь / Щоб вас приборкати, Кет, і обернуть / Із Кицьки дикої у свійську Кицьку, – / Таку, як інші всі домашні Киці* [2, с. 212]. П. Куліш опускає гру власними назвами і зводить її до протиставлення антонімічних прикметників: *Та годі вжє боротись нам словами. [...] Бо я на світ на те родився, Катю, / Щоб присмирить тебе, моє кохане, – / Щоб з Каті дикої зробити Катю / Ласкаву, тиху, домовиту, любу* [1, с. 48]. Варто також звернути увагу на фразу *setting all this chat aside*, яка у перекладах Ю. Лісняка та П. Куліша зазнає певних лексичних змін і виступає стислим підсумком та характеристикою того, що відбувалося між героями: *ПЕТРУЧЧО: Ну годі вжє словесної війни* [3, с. 102]; *Та годі вжє боротись нам словами* [1, с. 48].

Гра слів, яка вживається у функції побудови діалогу, характеризується високим ступенем ідентифікації у тексті оригіналу завдяки розгорнутості, що виявляється у повторі лексем, які кожен з персонажів прочитає по-своєму, таким чином скеровуючи розвиток діалогу. Аналіз відтворення гри слів свідчить про неможливість існування готових правил перекладу, адже на процес інтерпретації впливає багато чинників, найголовнішими серед яких є формально-семантична основа гри слів та майстерність перекладача, його сміливість відступати від оригіналу.

Перший переклад комедії П. Кулішем (за редакцією І. Франка) ставить досить високу, як на свій час, планку перекладу гри слів українською мовою. Переклад І. Кочерги, зроблений на півстоліття пізніше, поступається перекладу П. Куліша щодо кількості гри слів. Відтворюючи її, перекладач намагається залишитися у лексико-семантичному полі оригіналу і, загалом, не схильний до творчого використання ресурсів української мови задля збереження цього риторичного звороту. У перекладі Ю. Лісняка знаходимо найбільшу кількість відтвореної гри слів. Перекладач намагається залишитися у лексико-семантичному полі оригіналу, проте не боїться створювати власну гру слів, семантично відмінну від Шекспірової. Аналіз такої творчої гри слів показує, що підхід перекладача не порушує мікро та макроконтесту комедії і часто є єдиною можливістю зберегти двозначність висловлювання. Кількісно-якісна еволюція гри слів у цьому перекладі засвідчує непересічний талант Ю. Лісняка як інтерпретатора комедії «The Taming of the Shrew», що може бути темою подальшого дослідження.

Література:

1. Шекспір У. Приборкана гоструха / У. Шекспір ; пер. з англ. П. Куліша ; передмова і поясн. І. Франка. – Львів : Вид-во Українсько-руської видавничої спілки. – 1900. – XV, 119 с.
2. Шекспір В. Приборкання норавливої / В. Шекспір ; пер. з англ. І. Кочерги // Шекспір В. Вибрані твори : У 2-х т. – Т. 2. – К. : Мистецтво, 1952. – С. 163-278.
3. Шекспір В. Приборкання норавливої / В. Шекспір ; пер. з англ. Ю. Лісняка // Шекспір В. Твори : У 6 т. – К. : Дніпро, 1984-1986. – С. 68-148.
4. Clemen W. The Development of Shakespeare's Imagery / W. Clemen. – Abington : Routledge, 2005. – 237 p.
5. Delabastita D. There's a Double Tongue. An Investigation into the Translation of Shakespeare's Wordplay / D. Delabastita. – Amsterdam, Atlanta : Rodopi, 1993. – 522 p.
6. No Fear of Shakespeare. The Taming of the Shrew / Ed. by J. Crowther. – New York : SparkNotes LLC, 2004. – 249 pp.
7. Shakespeare W. The Complete Works / W. Shakespeare. – New Lanark : Geddes & Grosset, 2002. – P. 521-536.
8. Schmidt A. Shakespeare Lexicon and Quotation Dictionary. In 2 Volumes / A. Schmidt. – New York : Dover Publications, Inc., 1971. – Vol.1 – 772 p. Vol. 2 – 740 p.